

LACKÓ MIKLÓS

Révai-problémák

Írások a börtönévek első szakaszából

A források szerint a terv, hogy Révai Józsefet három hónapos hazai illegális pártmunkára küldik, 1930 novemberében merült fel, s mint a Komintern javaslata került december első napjaiban az akkor Berlinben tartózkodó Külföldi Bizottság és a Központi Bizottság elé.¹ Az elgondolás nyilván Kun Bélától származott.² Révai „levezenylését” több körülmény indokolta. Az 1930 novemberi sikertelen pártakció után szükségesnek látszott egy komoly, gyakorlott vezető hazaküldése, a helyzet reális felmérésére, a zilált állapotban levő párt politikai konszolidálása érdekében. De a hazaiak segítésén túl, a jelek szerint Kunnak más céljai is voltak a megbízással: a három hónapos veszélyes pártmunka teljes bűnbocsánatot ígért Révainak, akit Kun feltehetően újra be akart vonni a párt legfelsőbb vezetésébe.³ Hasonló gondolatra jutott a Külföldi Bizottság is, s ezért írta december 7-i levelében — többek között — a következőket: „... az a benyomásunk, hogy ez a három hónapos terminus egy bizonyos értelmű »próba-idő« jelent, vagyis a KI. látni akarja, hogy Beck elvtárs (Révai) otthon a mozgalomban hogyan állja meg a helyét, politikai és frakciós szempontból egyaránt... Beck kongresszus óta tanúsított magatartása jogossá teszi azt a reményt, hogy a KB. a frakciózás felújítására irányuló kísérlet legkisebb veszélye nélkül küldheti haza.”⁴ Mindehhez a még Szerényiék vezette Külföldi Bizottság mindenesetre hozzáfűzte, hogy a Központi Bizottság azért „a legszigorúbb kontrollt tartja szükségesnek B. elvtárral szemben lenttartózkodása idején”, — annál is inkább, mert „míg októberig” — vagyis amíg Szerényiék mozgalmi pozíciói nem romlottak el végérvényesen — „a teljes loyáliságáról meg voltunk győződve, addig az azóta tanúsított viselkedése folytán felmerült, hogy azok a csírák, amelyek a viselkedésében a KB-val szemben” — ténylegesen: Szerényiékkel szemben — „felmerültek, nem fejlődhetnek-e ki vonallá . . . Reméljük, hogy a lenti munkájában — mint ahogy ezt ígérte is — a legmesszebbmenőkig sikerül mindezt ki-

¹ A KMP Külföldi Bizottsága 1930. dec. 3-án kelt levelében közölte, hogy a Politikai Bizottság egyetért Kemény (Révai) hazai pártmunkára küldésével. A levél jelzése szerint Révai 8—10 nap múlva indulhat, s a tervek szerint 3 hónapig marad Magyarországon. Erre az időre az Új Március szerkesztőségébe mást delegálnak. — P. I. Arch. 500. f. 2. cs. 273 B.

² I.d. uo. Alátámasztja ezt az a körülmény, hogy a javaslat Moszkvából, a Komintern szerveitől érkezett a Külföldi Bizottsághoz.

³ Itt csupán jelzésszerűen utalhatunk arra, hogy Révai József, Lukács György mellett, egyike volt a Külföldi Bizottság azon tagjainak, akiket Kun Béla és csoportja 1929—30-ban mint „jobboldali oportunistát” frakciókat bélyegzett meg. A belső frakcióharcok során Lukács György és Révai 1929 őszén és telén, valamint 1930 elején sorozatos önkritikákra kényszerült. A frakcióharcokból Kun Béla nézetei és személye kerültek ki győztesen; Lukácsot kikapcsolták a magyarországi pártmunkából, Révai viszont, fokozatosan feladva a Landler-frakció által képviselt nézeteket, Kun Béla oldalára állt.

⁴ P. I. Arch. 500. f. 2. cs. 273 B.

küszöbölni.”⁵ Révai persze akkor már nem ezekre a véleményekre, hanem egyedül Kun Bélára figyelt.

Tekintsük át a helyzetet, amelyben Révai hazatért, s amely elkísérte őt a börtönbe is. Az 1928—29-es mozgalmi válság „megoldódott”, — Kun Béla nézeteinek a győzelmével. Kun pozíciója a Kominternben megerősödött, vezető szerepe a magyar pártban vitathatatlanná vált. A Landler-csoport felbomlásával az ellensúlyok kiiktatódtak. Révai helyzete, mozgalmi sorsa lényegében Kun Bélától függött. Pártfegyvelemből, kényszerűségből, negyed- vagy félmeggyőződésből Révai Kun mellé állt, — az ő intencióit kellett teljesítenie ideháza is.

Mindez rögtön megkérdőjelezi azokat az eléggé széles körben elterjedt — s később részben Révai által is táplált — értékeléseket, amelyek ezeket a szellemi-politikai szempontból igen termékeny börtönéveket mintegy a népfrontkorszak előkészítésének, a börtönben született írásokat, tanulmányokat egy plebejus, forradalmi munkás- és parasztdemokrácia, sőt a népfrontgondolat előjátékának, első megalapozásának tekintik.⁶ Nem Révaival szemben, nem bírálatként

⁵ Uo.

⁶ Lényegében ebben a szellemen foglal állást „A magyar irodalom története” c. nagy szintézis 6. kötetének vázlata Révai József pályaképéről, amikor a „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban”, s a „Marx és az 1848-as magyar forradalom” c. írásokat szerves egységben tárgyalja az 1938-as és az 1940-es évek elejének történelmi és irodalmi tanulmányai (A magyar irodalom története. 6. köt. Bp. 1966. 151—152). — Molnár Erik „Révai József történelemszemléletéről” c. tanulmánya (Kritika, 1966. 7. sz.), mely a történelmi irodalomban először tesz kísérletet Révai múlt-felfogásának rekonstruálására, s a 30-as évek eleji Révai-írások és a későbbiek közötti tartalmi-szemléleti különbségeket hangsúlyozza, az 1932-es „Marx és az 1848-as magyar forradalom” ideológiai-politikai szerepét — irreálisan — mégis egy radikális demokratikus forradalom-konceptió megalapozásában jelöli meg: „Arra, hogy Révai a 48-as magyar forradalom történetét megvizsgálja, az adott alkalmat, hogy viták fejlődtek ki a kommunista párt politikai irányvonala körül... Révai József... kimutatta, hogy a 48-as forradalom antifeudális és polgári, tehát haladó jellegű volt, de nem tekinthető »tisztá« (demokratikus) polgári forradalomnak. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy Magyarországon még nem esedékes a szocialista forradalom, hanem a radikális demokratikus forradalom, »a forradalmi munkás-paraszt demokrácia« megteremtése van napirenden” (4. l.). Mint később látni fogjuk, Révai 1932-ben egyértelműen a szocialista forradalom „esedékességét” vallotta. Molnár Erik itt elfogadta Révainak a „Marx és az 1848-as magyar forradalom” 1940-ben írt előszavának nem autentikus értékelését saját 1932-es álláspontjáról. — Érdekes, hogy Mód Aladár, Molnár Erikkel vitatkozva (Valóság, 1967. 1. sz.), bár cikkében több megalapozatlan gondolatot fejt ki, az 1932-es Révai-tanulmány alapkonceptióját reálisabban értékeli, mint Molnár Erik: „... a 20-as évek végén a vezetésben a közvetlen proletárdiktatúra és agrárforradalom célkitűzéséhez való visszatérés vált irányadóvá. ... Révai 1932-es tanulmánya e koncepció jegyében lép előre Szabó Ervin nézeteivel szemben a 48-as forradalom jellegének értékelésében, az osztályharc és nemzeti küzdelem összekapcsolásában. Miután azonban az adott időszakban csak odáig jutott el, hogy a demokratikus feladatok megoldásra várnak, de azokat csak egy proletárforradalom oldhatja meg, mely a feladatot nem végezheti el darabokban, fokozatokra osztva, teljesen érthető, hogy 1848-ra vonatkozóan egyedül az agrárforradalmat tekinti a megoldás útjaként” (96. l.). Mód Aladár tehát éppen arra építi a nemzeti problematikát egyoldalúan kiemelő álláspontját, hogy elismeri az 1932-es Révai szektás korlátait. A „Marx és az 1848-as magyar forradalom” népfrontot előkészítő szerepét egyébként Mód éppen a nemzeti kérdés újszerű fölvetésében jelöli meg, mely szerinte később egyenes vonalon fejlődött tovább a jobb és fejlettebb 1938-as és későbbi Révai-tanulmányokban. — Erényi Tibor „Révai József történelemszemléletéről” c. tanulmánya (Párttörténelmi Közlemények, 1967. 2. sz.) Révai szellemi-politikai útjáról árnyaltabb képet rajzol. Láthatóan Révai börtön-írásait sem veszi egy kalap alá, — legalábbis ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban” c. tanulmányt nem említi. De ő is hajlik arra, hogy az 1932-es Révai-írást — ha ezt expressis verbis nem mondja is ki — a későbbi népfrontpolitikát megalapozó munkának tekintse. Ez a felfogás nála is elsősorban abban a Molnár Erik által is elkövetett hibában gyökerezik, hogy Révai 1932 őszén írt tanulmányát és a tanulmány 1940-ben írt bevezetőjét egybemossa, s elfogadja Révainak azt az 1940-es megállapítását, hogy a „Marx és a magyar 1848-as forradalom” lényegében már egy „forradalmi népi demokrácia” koncepciója érdekében íródott. (Ld.

hangsúlyozzuk ezt, csupán a történeti valóság helyreállítása érdekében, s így bizonyos értelemben Révai védelmében is: ilyen népfrontos, a plebejus-népi demokrácia gondolatát számonkérő igénnyel az adott korszakban Révaihoz nem közeledhetünk. Révai ezekben az években — 1931 januárja és 1934 januárja között — hivatalos minőségében (s egy hivatásos forradalmár mindig ilyen minőségben élt és tevékenykedett) nem is írhatott le olyan gondolatokat, amelyek legalábbis többé-kevésbé ne feleltek volna meg a Kun Béla által fémjelzett — s a Komintern irányelveivel is megegyező — hivatalos irányvonalnak. Nem hivatalosan — mondjuk belső használatra szánt jegyzeteiben — persze leírhatott volna ezzel ellenkező gondolatokat is. Ezt azonban — legalábbis a börtönben készült és fennmaradt jegyzetek tanúsága szerint — nem tette meg, s még kétségeinek is csak nagyon ritkán, felemásan és burkolt formában adott hangot. Az 1928—29-es mozgalmi válságszakaszban uralomra került politikai koncepción való határozott túllépéshez nemcsak belőle, de a nála nagyobb áttekiütő képességgel és mozgástérrel rendelkező mozgalmi vezetőkől is hiányzott az önállóság.

Ennek előrebocsátása után azt is hangsúlyozni kell, hogy a börtönben töltött három esztendő, mely termékeny „kényszerpihenőként”, módot nyújtott a mozgalom elvi kérdéseinek az átgondolására, az intenzív szellemi munkára, természetesen nem volt egységes időszak. Ezekben az években odakünn, a külvilágban óriási változások, politikai földesuszamlások mentek végbe, s ezekről Révai — részben az illegális mozgalom révén, részben egyéb utakon — pontos és részletes ismeretekkel rendelkezett. Hitler hatalomra jutása a börtön-írásokba már nem szólt bele: 1933 tavaszára a „Marx és a magyar forradalom” kéziratára készen állt, s ezután Révai a börtönben új írásba — tudomásunk szerint — nem kezdett. A börtön-tanulmányok szempontjából a nagy cezúra 1932 nyara volt. Ekkor, mint ismeretes, a német nemzeti szocialista párt ijesztően előretört a sokkra, amelytől ez az esemény okozott, akkori és későbbi feljegyzéseiben Révai többször is visszatért.⁷

Révai börtönéveit az elkészült tanulmányok szempontjából így két szakaszra oszthatjuk. Az első szakasz körülbelül 1932 nyaráig tartott; addig Révai — jóllehet színvonalasan és árnyalt formák között — töretlenül a Kun által meg-

id. h. 7—8. és különösen 9. oldalát.) — Pándi Pál („Révai József Petőfi-képéhez”. Párttörténeti Közlemények, 1972. 2. sz.) jóllehet egyhelyütt megrója Révait túl éles és egyoldalú Szabó Ervin kritikájáért, a „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban” c. tanulmányról — annak egyébként nem autentikus, Révai által módosított, 1946-os szövegét idézve — többek között ezt írja: „Fontos dátum: 1931! Révai tehát Hitler uralomra jutása és a III. Internacionálé 1935-ben tartott VII. Kongresszusa, azaz a népfront koncepció Dimitrov által történt meghirdetése előtt felfigyelt a magyar feudalizmus mitizálásának veszélyére, a feudalizmus és Magyarország közé azonossági jelet tevő politikai álláspontok burzsoáziát támogató jellegére. Ilyen összefüggések között jutott el Révai Szabó Ervin 1948-értékelésének bírálatához, egy realisabb nemzeti helyzet-elemzés és egy realisabb, plebejus tartalommal telített osztályharcos álláspont összekapcsolásához közelítve” (38. l.). A „Marx és az 1848-as magyar forradalom”-ról természetesen Pándi indokoltabban jelenti ki, hogy „a népfront-politikához vezető utat egyengette” (39. l.). Pándi értékelése Révai Szabó Ervin-tanulmányáról, mondanunk sem kell, megalapozatlan, s amellet belső ellentmondásokkal terhes: a feudalizmus „mitizálása” elleni harc éppen nem egy plebejus állásponhoz „közelített”. A fő „plebejus” réteg Magyarországon mégiscsak a 3 millió koldus volt; a Magyarországra alkalmazott későbbi népfrontkoncepcióban nem az volt az új, hogy fölismerete a „feudális Magyarország” elméletének „burzsoáziát támogató jellegét” (ezt Kun Béla is „felismerte”), hanem — többek között — a maga jelentőségének megfelelően tudatosította a feudális maradványok elleni harc különleges fontosságát.

⁷ Ld. erről MTA Irattár. Révai-hagyaték. Ms 10. 467/b. 110. l. — Uo. Ms 10. 467/c. Jegyzetek Rosa Luxemburg: Gegen den Reformismus c. írásáról.

határozott politikai-ideológiai vonalon haladt, azt dolgozta fel, mélyítette el, terjesztette, — sőt: hajtotta túl esetenként. 1932 nyarától — ezután fogott hozzá a „Marx és a 48-as magyar forradalom” c. esszé írásához⁸ — már bizonyos fokig módosult a helyzet: Révai a belsőleg teljesen soha el nem fogadott Kun-féle koncepció iránti — mintegy kötelező — hitében, e hit kötelező mivoltában elbizonytalanodott, gondolatai járatlanabb utakra ragadták, noha „hivatalos” politikai-ideológiai alapfelfogása lényegében változatlan maradt. Ez — mint még látni fogjuk — kitörölhetetlenül ott hagyta nyomait az 1848-as esszé szövetén, azokon a szájakon, pontosabban: azon szájak hiányán, amelyek az írást a mával — az akkori, 1932-es „jelennel” — összekötötték.

A börtönélet első szakaszából három Révai írást ismerünk. Kettőt közülük a börtönből csempészték ki, s az 1931-ben indult legális kommunista folyóiratban, a Madzsar József és Sándor Pál szerkesztette Társadalmi Szemlében láttak, álnév alatt, napvilágot. Az első közülük közismert, noha eredeti, pontos szövege feledésbe merült: a Szabó Ervin-tanulmányról van szó. Kevésbé ismert, mondhatjuk, teljesen elfeledett Révai második, e korszakból származó — 1932 tavaszán írt, s ugyancsak a Társadalmi Szemlében megjelent — rövid vita-cikke, címe: „Dialektika vagy szofisztika”.⁹ A harmadik, „A 48-as legenda” c. mindmáig kiadatlan írás a jelek szerint eredetileg a Szabó Ervin-tanulmány folytatásaként íródott.¹⁰

„Dialektika vagy szofisztika?”

Foglalkozunk röviden először a „Dialektika vagy szofisztika” c. írással. A kis cikk persze jelentőségében hozzá se mérhető a nagy Szabó Ervin-tanulmányhoz, de tömörségében is jellemző módon világít rá Révai akkori mozgalmi helyzetére és beállítottságára; segít eloszlítani azokat a legendákat, amelyek Révai ez időből származó írásait körülveszik. Hogy tollat ragadjon, arra Révait egy ugyancsak rövid, harcosan kritikus cikk készítette: Haraszi Sándor vitairása a magyar szociáldemokrata emigráció baloldali beállítottságú bécsi „Előre”-csoportjának a Társadalmi Szemlében akkortájt sokszor bírált akcióprogramjáról.¹¹ Haraszi Sándor, a korabeli mozgalmi felfogásnak megfelelően, éles bírálatban részesítette ezt az idehaza is terjesztett programot, megismételve a közismert vádakát és tételeket: ez az „ábaloldali” program csupán Peyerék politikájának a leplezésére szolgál; a szociáldemokrácia elleni harc nem „frakcióharc”, hanem „egyet jelent a burzsoázia elleni osztályharc”; „a munkásosztály számára ma már nem az a feladat, hogy a döntő harc harcterét teremtsen meg, hanem hogy a már meglevő harcterületen a *döntő csatát megvívja*”¹² stb. Az ismert és folytonosan ismételt szociáldemokrácia-ellenes megállapítások

⁸ A tanulmány írásának kezdő és befejező időpontja nem állapítható meg teljes pontossággal. A Révai-hagyatékban fennmaradt jegyzetek, valamint azok az írások, amelyek közé ékelten vagy amelyek mellett a „Marx és a magyar forradalom” első nyersfogalmazványa található, megvilágítják, hogy a tanulmány írásához Révai 1932 késő nyarán foghatott hozzá, s a munka túlnyomó részét az őszi hónapokban végezte el.

⁹ A cikket ld. Társadalmi Szemle. 1932. 3. sz. Kelemen László (Révai József): Dialektika vagy szofisztika.

¹⁰ A kéziratot ld. MTA Irattára. Révai-hagyaték. Ms 10. 469/6. — E lemező értékeléséről ld. Lackó Miklós: Révai József múlt szemléletének alakulása c. tanulmányát. (Új Írás, 1974. Febr.)

¹¹ Haraszi Sándor: Még egyszer a Garbai-féle akcióprogram.

¹² Uo. 41.

közé azonban — sajátos módon, a szerző emlékezete és legjobb meggyőződése szerint is: spontánul, nem tudatosan¹³ — több olyan kitétel is belekerült, amelyek Révait a Blum-tézisre emlékeztették, annak a szellemét idézték fel benne, s vele együtt azt a kötelezőnek tekintett mozgalmi feladatot is, hogy korigálja Haraszi „opportunistá tévedéseit”. Haraszi Sándor ugyanis arról írt, hogy a marxisták „a két fogalmat (reform és forradalom) nem állítják *mereven* egymással szembe, nem ismernek sablonokat, légüres térben konstruált doktrínákat”. Régen, amikor a szociáldemokrata pártok reformista pártok voltak, a reform „mint a forradalom »ellentéte« jelentkezett, és a reformizmus mint a forradalmi elmélettel és gyakorlattal szembenálló elmélet és gyakorlat”. Azóta azonban — fejtette ki Haraszi Sándor — a helyzet lényegesen megváltozott. A burzsoázia „akkor *reformokat* adott, hogy a *forradalmat* elkerülje, ma *reformokat vesz el*, hogy az összeomlás és a forradalom rémétől megszabaduljon. Az akkori szakasz a burzsoádemokratikus szakasz volt, a mai periódus viszont a fasiszta periódus, amiben »*leépít*« minden *reformot* (sajtó, gyülekezési szabadság, sztrájkjog, parlamentarizmus stb.). S a szociáldemokrata pártok nem harcolnak már a reformokért, hanem támogatják a reformokat leépítő fasizmusokat. (Lásd Németországot, ahol a szociáldemokrata párt megszavazza a fasiszta Brüning-kormány kivételes törvényeit, amik sorra likvidálják a köztársasági alkotmány szabadságjogait.) Nem reformpártok tehát, hanem *reformellenesek*, vagy ahogy nevezik őket: *szociálfasiszták*.” A mai helyzetre tehát az a jellemző, hogy „*reformot is csak forradalmi úton* lehet megvalósítani . . . A földreform például burzsoádemokratikus reform, de ezt a reformot is csak a tőkés társadalom forradalmi átalakításával egyidejűleg lehet úgy megoldani, ahogy azt Garbaiék is szeretnék (kártalanítás nélkül). *A reform tehát igenis jelenthet egyúttal forradalmat is* és a reformer is lehet forradalmár, ha a papirosról lelép — a földre, ha komolyan harcol a reformokért.”¹⁴ Így Haraszi.

Révai némely kérdésben reális, más kérdésekben irrális alapról kritizálta Haraszi Sándor gondolatait, — érvelése lényegében megegyezett Kun Bélának a Blum-tézis felett gyakorolt bírálatával. Igaz, a reform és a forradalom nem állnak merev ellentétben egymással, de mégiscsak ellentétek, s lehetnek merev ellentétek is, — fejtegette —, ez a körülményektől függ. Hogy a szociáldemokrácia napjainkban már a reformokat is cserbenhagyta, abból nem következik szükségképpen, hogy a reformista álláspont forradalmivá vált. A marxisták szerint — oktatta ki Révai Harasztit — nem a reformokért folytatott harc „komolysága”, eszközeinek „forradalmisága” dönti el a harc forradalmi jellegét, hanem az a kérdés, hogy forradalmi stratégiái cél keretében, annak alárendelten harcolunk-e a reformokért. „Vagy vajjon forradalmi lenne-e egy Magyarországon felbukkanó olyan álláspont — utal Révai szinte nyíltan a Blum-tézisre —, mely a szociáldemokrata párttal szemben, mely a fasizmust szeretné »demokratikusan« alátámasztani és a marxisták álláspontjával szemben, akik a szegényparasztságra támaszkodó szocialista forradalmat hirdetnek, polgári-demokratikus átalakulás szükségességét hirdetné, de forradalmi úton: a munkásság és parasztság demokratikus diktatúrájának útján? Bizonytal nem. A marxizmus egy álláspont forradalmiságának a kritériumát sem egyedül a célokban, sem egyedül az eszközökben, hanem cél és eszközök egységében látja: szemben Harasztival, aki hajlandó

¹³ Haraszi Sándor szíves közlése.

¹⁴ Uo. 42—43.

forradalminak megtenni egy reformista álláspontot is, csupán eszközeinek (forradalmi) jellege miatt.”¹⁵

Révai 1932 tavaszán tehát teljes egészében osztotta azt a Kun-féle nézetet, amely a két háború közötti Magyarországra vonatkozóan csak a közvetlen proletárforradalmat tekintette helyes célkitűzésnek, s amely demokratikus és szocialista forradalmiság között csak szakadékot, csak merev válaszfalat látott. Ez tükröződött Révai cikkében a földreformhoz való viszony kérdésében is: Révai, vitázva Haraszti álláspontjával, élesen kikelt minden olyan felfogás ellen, amely egy polgári földreform és egy proletárforradalom keretében végrejtendő agrárforradalom között csak a „módszerekben” (kárpótlás nélkülség, következetesség stb.) lát különbséget: „polgári földreform, de »forradalmi úton« végrehajtva, a nagybirtok megmentése, de kárpótlás nélkül.”¹⁶

A Haraszti-cikknek a szociáldemokráciáról és a fasizmusról vallott nézeteit Révai ugyancsak teljesen Kun Béla — mint korábban láttuk: realisabb elemeket nem nélkülöző — felfogásának megfelelően bírálta; a bírálat volta-képpen csupán színvonalasan ismételte Kunnak a Blum-tézisek teljesen parttalan fasizmus-fogalma felett gyakorolt kritikáját. Burzsoá demokrácia és fasizmus — fejtette ki Révai — nem két szakasza, hanem „két formája a burzsoá diktatúrának (anélkül, hogy a kettő között merev ellentét lenne), melyek egyidőben, egymás mellett is létezhetnek más-más országban, az illető országok gazdasági és osztályszerkezetének és monopolista tőkéje politikai szükségleteinek megfelelően. Korántsem helytálló tehát burzsoá demokráciából és fasizmusból a kapitalizmus »szakaszait« konstruálni és ezen az alapon mereven szembeállítani őket egymással. Manapság sokan elfelejtik azt, hogy a fasizmus, mint a burzsoá-diktatúra brutálisan nyílt formája csak kirívó kifejlése és sajátos rendszerbefoglalása annak, ami magával az imperializmussal vette kezdetét a politikai felépítmény területén . . . Másrészt azonban azt felejtik el, hogy a kapitalizmus a maga imperialista korszakában sem veszíti el a maga politikai rugalmasságát, hogy a polgári demokrácia épp az imperialista világháború után nem hogy összezsugorodott volna, hanem kiterjedt (persze csak azért, hogy néhány év múlva, hol gyorsabban, hol lassabban átnőjjön fasizmusba), vagyis a modern marxizmusnak azt a tanítását hagyják figyelmen kívül, mely szerint a kapitalizmus (az imperializmus) minden politikai formát alávet magának, minden politikai forma mellett tud fejlődni . . . Amikor Haraszti így osztja ketté a kapitalizmust, akkor abba a nem ritka hiába esik, hogy a fasizmustól nem látja meg az imperializmust, hogy az imperializmust is fasizmusnak látja . . .”¹⁷ Végül Révai, teljesen Kun Béla szellemében, Lukács téziseihez képest enyhébb formában fogalmazza meg reformizmus és szociálfasizmus viszonyát is: Haraszti „kínai falat von reformizmus és szociálfasizmus közé és azt a dialektikus igazságot, hogy a reformizmus átalakult, átnőtt szociálfasizmusba, odáig túlozza, hogy a reformizmus és szociálfasizmus gyökereikben, alapjaikban, keresztül-kasul különböznek egymástól”.¹⁸

Amint látható, 1931—32-re Révai már mélyen magáévá tette és következetesen képviselte Kun Béla nézeteit, — különösképpen a Blum-tézisekről. Ez az álláspont ugyanolyan ellentmondásos volt, mint Lukács téziseinek gondolatvilága, csak ellenkező előjellel: a Blum-tézisekben egy szélsőségesen torz, bár a

¹⁵ Társadalmi Szemle, 1932. 137—138.

¹⁶ Uo. 139.

¹⁷ Uo. 140.

¹⁸ Uo. 140.

fasizmus veszélyét megérző helyzetelemzéssel (a modern kapitalizmus egyenlő a fasizmussal, s a fasizmus döntő faktora a szociáldemokrácia) a kommunista mozgalom demokratikus feladatainak és — burkoltan — demokratikus megújításának a hangsúlyozása állt szemben; Révainál viszont 1932 tavaszán egy reálisabb általános helyzetelemzés (a kapitalizmus felépítménye nem szükségképpen fasizmus, a szociáldemokrácia nem adta fel reformista vonásait) éles anti-demokratizmussal párosult.

„Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban”

Az 1931 tavaszán—nyarán írt Szabó Ervin-tanulmány természetesen a „Dialektika vagy szofisztika” c. cikknél összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségű. Jelentősége messze túlnő az akkori mozgalmi-ideológiai problémák keretein: azóta is, több mint negyven esztendő óta, a kommunista Szabó Ervin-felfogás standard művének számít; a nagy forradalmár portréját 1945 után generációk egész sora ebből az írásból alakította ki magának. Pontosabban: ennek az írásnak — látszólag csak egészen finom, apró retusálásokkal, valójában az 1931-es mondanivaló eléggé lényegbevágó átalakításával — 1946-ban újra kiadott változatából.

Érdekesek az írás megszületésének a körülményei is. A Társadalmi Szemle első száma rövid Szabó Ervin-tanulmányt tett közzé.¹⁹ Kevesen tudják, hogy a tanulmány szerzőjének feltüntetett Bíró Ferenc álneve alatt Haraszti Sándor rejlett; a folyóirat indulásakor ő kapott a szerkesztőségtől közvetlen mozgalmi felszólítást: írjon cikket Szabó Ervinről.²⁰ Haraszti a megbízatást teljesítette, tolmácsolva a korabeli legelterjedtebb kommunista véleményt: Szabó Ervin nagy forradalmár volt, akinek fő érdeme a szociáldemokrata opportunizmus bírálata, s nagy hibája szindikalizmusa. Az írás hangvétele tiszteletteljes, mértéktartó, nem érződik rajta semmi kampányszerűség, semmi előrángatott „aktuálpolitikai” mesterkéltég. Minden jel szerint csupán arra szolgált, hogy fölvesse a Szabó Ervin-kérdést, s módot nyújtson — egy eleven eszmecserebe való bekapcsolódás látszatát keltve — a témával nyilván már hosszabb ideje foglalkozó Révainak az aktuálisnak ítélt Szabó Ervin-problémák kifejtésére. Ezt a feltételezést alátámasztja Révai életpályájának egész börtönidőszaka. Révai akényszerű elzártság és magány éveit láthatóan a pártpolitika ideológiai problémáinak, az 1928—29-es válságszakasz tanulságainak mélyrehatóbb — bár a hivatalosan elfogadott felfogásokkal alapjában megegyező irányú — feldolgozásával és publikálásával akarta kitölteni, ilymódon teljesítve, a lehetőséghez képest, pártmegbízatását is. Ehhez a kiindulópontot, sőt: több éven át a szinte minden mást háttérbeszorító gondolati anyagot Szabó Ervin életműve és alakja nyújtotta Révai számára.

Közismert — nemrég egy historiográfiai munka ezt választotta témájának is²¹ —, hogy a magyarországi baloldali munkásmozgalom történetét 1918 óta szinte végigkísérte a Szabó Ervin-probléma. Ennek a forradalmi mozgalom nagy fordulópontjain újra és újra feltámadó aktualitásnak a magyarázata elsősorban Szabó Ervin életművének és alakjának a sokértelműségében keresendő. A múlt századvég s az új századelő forradalmi munkásmozgalmának több nagy alakjához, így

¹⁹ *Bíró Ferenc*: Szabó Ervin. Társadalmi Szemle. 1931. I. sz.

²⁰ Haraszti Sándor szíves közlése.

²¹ *Soós Pál*: A Szabó Ervin-probléma történetéből. Debrecen, 1972.

mindenekelőtt Rosa Luxemburghoz hasonlóan, Szabó Ervin is sajátos átmenetet személyesített meg egy régifajta, mondjuk így: XIX. századi szocialista mozgalmi teoretikus-típus és egy új, a XX. századi követelményeket, a keményebb és „hidegebb” társadalmi feltételeket már többé-kevésbé átlátó teoretikus-forradalmár típusa között. Olyan egyéniség, aki felismerte, hogy a régi szocialista teória és mozgalom elavult, korszerűtlenné vált; félig még a régi gondolkörben állva, félig már kiemelkedve abból, nemcsak az új világhelyzet új igényeit érezte meg, hanem mélyen átélte az új körülményekben rejlő veszélyeket és ellentmondásokat is. Azok közé a forradalmárok közé tartozott, akik ellentmondó eszméket és gondolatokat egyesítettek, akiknek művéből és személyes tevékenysége példájából is sokfelé nyíltak utak, akik nem törekedtek a felismert vagy csupán megsejtett ellentmondások minden áron való feloldására, mert ennél esetenként többre becsülték az ellentmondások feloldhatatlanságának az őszinte beismerését. Korai haláluk meggátolta, hogy végigfussák útjukat, akár úgy, hogy vezetőivé válnak az új forradalmi mozgalomnak, akár úgy, hogy gyorsan kiábrándulva, félrevonulnak tőle, akár úgy, hogy előbb-utóbb a mozgalom fordul szembe velük; olyan személyiségek maradtak, akik a *végleges döntések előtti* időben éltek és működtek, s így alakjuk — utóéletében is — megőrizte az ellentmondásosság, a feltételesség, az útkeresés jegyeit. Logikus, hogy a kommunista mozgalomnak, amelynek — mint új, forradalmi és társadalmi hatékonyságra törekvő, sőt: egy nagy országban hatalomra került irányzatnak — a megtalált út, a feltétlen bizonyosság erejével kellett fellépnie, ezeknek az „ősöknek”, ezeknek az ellentmondásokat és belső mozgalmi problémákat önmagukban hordozó útkeresőknek a hatását „alapos” kritikával²² kellett visszaszorítania: szellemi-személyes hagyományuk nemcsak az új mozgalmat, hanem annak belső oppozícióját is táplálhatta. Ez a kritika főleg a mozgalom nagy fordulópontjain vált szinte kötelező erejű követelménnyé, amikor egy-egy válságszakasz megkérdőjelezte a hitet a már kialakult és megszilárdult felfogások, a megtett út feltétlen szükségszerűségében.

1919 és 1928 között — a forradalmár elődnek kijáró tisztelet hangsúlyozása mellett — Szabó Ervin nézeteinek igen sok oldala került vita és bíráló boncolás alá a kommunista mozgalomban, s ebben a tevékenységben — erős önkritikus felhangokkal — az egykori Szabó Ervin-tanítvány, Révai is aktív részt vállalt. Világnézeti-társadalomszemléleti vonatkozásban éles bírálatok érték Szabó Ervin antidialektikus ökonomizmusát, pozitivizmusát; a politikai nézetek síkján mindenekelőtt szindikalizmusát, a politikai párt szükségességét elvető, illetve szerepét csak egy forradalmi szakaszra korlátozó, a munkásság spontán akcióira építő „forradalmi aktivizmusát”; „etikai idealizmusát”, melynek gyökereit éppen ökonomista determinizmus-felfogásában jelölték meg; távollétét a munkásság eleven tömegmozgalmaiktól; az imperailizmusról, az államról és az erőszakról kialakított felfogását, s még a polgári radikálisokkal fenntartott kapcsolatait is.²³

Mindezeknek a bírálatoknak a középpontjában — a fiatal kommunista mozgalom szempontjából ugyancsak logikusan — akkor Szabó Ervin azon gondolatai állottak, amelyek a forradalmi párt fogalmával, s ami emögött meghúzódott: elmélet és forradalmi gyakorlat, teória és mozgalom, politika és etika egymáshoz való viszonyával függtek össze. S mert a 20-as években ezek, a kommu-

²² Révai József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. Társadalmi Szemle, 1931. 3. sz. 118.

²³ I.d. erről részletesen: Soós Pál: A Szabó Ervin-probléma történetéből.

nista mozgalom alapkérdéseit jelentő problémák eldőlték, úgy tűnt, hogy a Szabó Ervin-probléma is elveszítette aktualitását. Így foglalt állást, ezt a szellemet sugallta még az a terjedelmesebb Szabó Ervin-tanulmány is, amely — névtelenül, de a jelek szerint olyan személy tollából, aki egykor a szociáldemokrata mozgalom belső köreihez tartozott — 1928 őszén, a nagy forradalmár halálának 10. évfordulója alkalmából jelent meg az Új Márciusban.²⁴ Ez a cikk — szemben egyes megalapozatlan véleményekkel — még az 1928—29-es mozgalmi válságszakasz előtti idők terméke.²⁵ Igaz: hangja az évfordulóhoz képest nem túl kegyeletteljes. Igaz: sorra föleleveníti és összegezi mindazokat a bírálatokat, amelyeket a szindikalizmustól a Marx—Bakunin viszonyig és Szabó Ervin háború alatti liberális fordulatáig már közel egy évtizeden át hangoztattak; számos megállapítása, sőt felhasznált idézete szinte változtatás nélkül kerül majd át Révai 1931-es tanulmányába.

Az 1928-as őszi cikk és Révai 1931-es írása között azonban két lényegbevágó különbség van. E különbségek bizonyítják, hogy az 1928-as cikk még egy korábbi korszak, az 1931-es tanulmány viszont a nagy mozgalmi válság-szakasz utáni idők terméke. Az egyik különbség: az 1928-as írás abból indul ki, illetve arra a következtetésre jut, hogy Szabó Ervin nézetei már elavultak, leküzdötték őket, nincs aktualitásuk. Révai tanulmánya viszont éppen ellenkezőleg, különleges aktuális jelentőséget tulajdonít Szabó Ervin nézeteinek: eszerint „a Szabó Ervin probléma tisztázását mindenféle szükségletnek érzik”;²⁶ „Sz. E.-nek így Magyarországon az a tiszteletreméltó szerep jutott, hogy őt kellett és kell áthidalni és leküzdeni ahhoz, hogy önálló, Magyarországra alkalmazott forradalmi elmélet kifejlődhessen”. Szabó Ervin elméletének — fejtette ki Révai — maradványai eleven élnek és hatnak napjainkban — 1931-ben is: megmutatkozik ez a spontaneitást hirdető nézetekben, Engels munkásságának helytelen megítélésében, az erőszak szerepének túlbecsülésében, valamint abban, hogy „A Társ. Tud. Társaság és a szociáldemokrácia közös elmélete a »feudális Magyarországról« volt Sz. E. elmélete is . . .”²⁷ „Sz. E. elméletében tehát egész sereg olyan alkatrész van, amely — mint hiba és tévedés is — tényleges hazai materiális viszonyok alapján, meglevő hazai ideológiai anyaghoz kapcsolódva illesztődött bele az általános szindikalista keretbe. És miután ezek a materiális és ideológiai okok ma sem szűntek meg teljesen: ma is meg van még az alap ahhoz, hogy Sz. E. elméletének helytelen alkatrészei eleven hatást gyakoroljanak. Elméletének forradalmi elemei, kapcsolatban marxizmusának sajátos elvontságával, egyik eszmei forrását alkotják a marxizmustól »balfelé« való eltévelyedéseknek; elméletileg a Társadalomtudományi Társasággal és a szociáldemokráciával párhuzamos alkat-

²⁴ Új Március, 1928. 11. sz.

²⁵ Soós Pál idézett munkájában az 1928—1932-es időszakot a Szabó Ervin-probléma megítélésében joggal tartja a legnegatívabb időszaknak, de az 1928. őszi, Új Márciusban megjelent Szabó Ervin-tanulmányt teljesen azonos irányúnak tekinti a későbbiekkel. Sőt: a Szabó Ervin értékelésében bekövetkezett „éles fordulatot” — megalapozatlanul — ettől a tanulmánytól számitja, nem véve észre az 1928. őszi cikket, s a Révai 1931-es írása közötti lényeges tartalmi-szemléleti különbségeket. — Soós Pál egyébként — miközben helytállóan ír 1928—1932 között egy „Kun Béla—Révai József által képviselt fővonalról” Szabó Ervin megítélésében — az 1928 előtti kommunista Szabó Ervin-képet lényegében kritika nélkül elfogadja. Révai 1931-es tanulmányát, valamint Kun Béla hasonló értékelését (*Lengyel József*: Visegrádi utca c. 1932-ben megjelent könyvének előszavában) többé-kevésbé reálisan helyezi el a nemzetközi kommunista mozgalom történetében, de a Révai-tanulmányról írt elemzése sok vonatkozásban szorul korrekcióra.

²⁶ Társadalmi Szemle, i. h. 118.

²⁷ Uo. 119.

részei kiinduló pontját alkotják a marxizmustól »jobbfelé« való eltévelyedéseknek.”²⁸

Az idézetből fény derül arra, hogy miben látta Révai a Szabó Ervin-probléma megújuló aktualitását. Ez nem csupán a szociáldemokrata politikai felfogások gyökereinek a felkutatásában és kritikájában állt. A dolog különleges jelentőségét az adta meg, hogy Szabó Ervin szellemi ősvé volt tehető a kommunista mozgalom *belső* elhajlásainak: egyfelől, mint már utaltunk rá, a közvetlen forradalmi demokrácia vágyképét is hordozó „irracionális”-utópisztikus praxis-filozófiai maradványoknak, másfelől, és az adott helyzetben erre esett a hangsúly, a párton belüli „szociáldemokratizmus” és „likvidátorság” megnyilvánulásainak. Ez utóbbival függ össze Révai tanulmányának — először 1930-ban, Kun Béla szavaiban felmerült²⁹ — másik ujdonsága: a kritika középpontjába Szabó Ervin nézeteinek a gyakorlati politikával, a stratégiával, a hazai konkrét társadalmi viszonyok s a hozzá vezető történeti út értékelésével kapcsolatos elemei kerültek, olyan kérdések, amelyeket mindaddig — 1930, illetve 1931-ig — a kommunista kritika nem vetett fel. „Szabó Ervinnek nemcsak szindikalista elmélete hibás, nemcsak a forradalmi munkáspárt szerepének értékelésében tévedett, hanem tévedett a nemzetközi munkásmozgalom fejlődési irányzatának értékelésében, tévedett az imperializmus értékelésében, tévedett a magyar 48/49-es forradalom elemzésében és ennek folytán hibás volt a megítélése a magyarországi fejlődés irányáról is”³⁰ — írta Révai. Így vált Szabó Ervin olyan előddé, akinek új oldalról is kiegészült bírálata többé-kevésbé minden aktuális mozgalmi igényt kielégíthetett: a nagy forradalmár szellemi ősvé vált a szociáldemokrácia és főleg Garami „feudális Magyarország” elméletének, de ugyanígy a részben utópisztikus-szektás, de egyúttal „jobboldali likvidátor” Lukács Györgynek is. Szabó Ervin portréja mögött ott állt nyíltan Garami, a portréra burkoltan ráfényképeződött Lukács György arcképe, sőt: még rejtettebben, a háttér legmélyén, ott húzódott egy önkritikus Révai József alakja is.

E tanulmány természetesen nem tekinti feladatának egy objektív, tudományos igényű Szabó Ervin-kép felrajzolását és szembesítését Révai tanulmányával. Ezt a feladatot a Szabó Ervin-kutatásnak kell elvégeznie. A probléma bennünket csak mint a kommunista mozgalom két háború közötti szellemi-politikai fejlődésének egyik csomópontja, közelebbről: Révai 1931-es felfogása, e felfogás háttere és mozgalmi funkciója foglalkoztat. Mindenesetre hangsúlyozni szeretnénk: Szabó Ervin felfogása az 1848-as forradalom jellegéről és a magyar társadalom újabbskori fejlődéséről — sok kitűnő rész-elemzés és helytálló gondolat mellett — hibás és egyoldalú volt. Mégis, noha a gazdasági válság gyors forradalmat váró légkörével sokminden magyarázható, a Szabó Ervin nézetei ellen 1930—1931-ben fellángolt kritika kampányszerűsége egyáltalán nem tekinthető indokoltnak, sem tartalmi, sem módszerbeli szempontból. A bennünket érdeklő legfontosabb kérdés azonban az, hogy milyen szemléleti alapról került sor Szabó Ervin — a magyar történelemről és az ország társadalmi fejlődéséről vallott — felfogásának bírálatára, milyen politikai-ideológiai álláspontnak volt a kifejezője Révai tanulmánya.

²⁸ Uo. 175.

²⁹ Ld. erről Kun Béla politikai referátumát a KMP II. Kongresszusán. P. I. Arch. 500. f. 3. csop. 15. ö. e.

³⁰ Társadalmi Szemle, i. h. 52.

Hogy erre, a már említett gondolatok alátámasztása érdekében, s azokon túl is, pontos választ adhassunk, nem térhetünk ki egy kis restauráló munka kötelezettsége elől. Révai 1931-ben rajzolt Szabó Ervin-képét ugyanis a szélesebb közvélemény nem az akkori, eredeti szövegből, hanem az 1946-ban újra kiadott³¹ — s a szerző által minden megjegyzés nélkül ugyancsak 1931-re datált — módosított szöveg alapján ismerte meg. Az eredeti, autentikus szöveg már szinte feledésbe merült. Főlelevenítésére, az 1931-es és 1946-os kiadás szövegének egybevetésére nem valamiféle „leleplezés” érdekében van szükség. A két kiadás közötti különbségek — főleg a futó pillantás számára — nem oly jelentősek, hogy azok egymagukban indokolják a „filológiai” összevetést. Révai 1931-es álláspontjára emellett többé-kevésbé az 1946-os szöveg is fényt derít. Egyébként, ha tekintetbe vesszük a Révai által — persze nem ok nélkül — szükségesnek tartott és végrehajtott „kozmetikai” műveleteket, a Szabó Ervin tanulmány még akkor is azok közé a mondhatjuk: kivételes és ritka kommunista írások közé tartozik, amelyek 15 évvel első megjelenésük után, nem túl látványos módosításokkal, mégiscsak kiadhatók voltak. Ilyen, 1931-ben és 1946-ban egyaránt felhasználható politikai-ideológiai tulajdonságokkal — amelyek persze ebben az összefüggésben maguk is további elemzést és magyarázatot igényelnének — nem sok régi kommunista dokumentum dicsekedhet. Az egybevetést mégis érdemes és szükséges elvégezni. Nemcsak a történeti hűség teljes helyreállítása érdekében, hanem azért is, mert segítségével egyszerűbb eszközökkel, világosabban és plasztikusabban tudjuk megközelíteni Révai 1931-es szemléletét, s egyúttal bepillantást nyerhetünk a politikai-ideológiai vegykonyha egy olyan sarkába, ahol a finomabb elemekből álló vegyületeket állították elő.

Mit módosított Révai 15 év után?

A „filológiai” egybevetésnek persze nem kell kiterjednie a szöveg egészére. Nemcsak a stíláriis változtatásoktól tekinthetünk el, hanem a kevésbé jelentős módosításoktól, a „taktikai” jellegű eltérésektől (így pl. a szociáldemokrácia vagy a polgári radikálisok jellemzésére szolgáló 1931-es éles jelzők vagy kitételek átalakításától) is. Figyelmünket csak a pártpolitika és a politikai ideológia lényegét érintő legfontosabb módosításokra, illetve kihagyásokra fordítjuk.

*1931-es szöveg*³²

Sz. E. tagadta, hogy „aktuális probléma . . . a proletárforradalom konkrét stratégiája.”

(122. l.)

*1946-os szöveg*³²

Sz. E. tagadta, hogy aktuális probléma „a proletár felszabadulás konkrét stratégiája”.

(55. l.)

³¹ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság c. kötetben Bp. 1946.

³² Az 1931-es szöveg - idézetek a Társadalmi Szemle 1931. évfolyamából, az 1946-os idézetek a „Marxizmus, népiesség, magyarság” c. kötetből valók.

„Sz. E. forradalmi szindikalizmusának és reformista világhelyzet-értékelésének keverékéből, amihez harmadik elemként járult a világháború alatt a szabadkereskedő pacifizmus — nem következhetett más, mint a háboruelles mozgalomnak olyan alapra való korlátozása, melyen megfért egymás mellett a forradalmi szindikalista munkás, Mosolygó és a pacifista-nacionalista-polgári költő, Babits Mihály”. (Ehhez Révai jegyzetben hozzáteszi: „Sz. E. a világháború alatt azzal a gondolat- tal foglalkozott, hogy Babits Mihállyal együtt irodalmi lapot ad ki.”)

(126. l.)

(Ezt a részt Révai elhagyta.)

„Mert Sz. E. elméletének maradványai nálunk nemcsak a szociáldemokrácia elleni harc korlátolttságát, hanem ennek a harcnak szociáldemokrata bázison való megrekedését is kifejezik.”

(175. l.)

(Ezt Révai elhagyta.)

„A Társ. Tud. Társaság és a szociáldemokrácia közös elmélete a »feudális Magyarországról« volt Sz. E. elmélete is. Ez az elmélet, melynek torz tükrét tartotta Szabó a 48/49-es forradalom eseményei elé, kísért azokban az idézetekben, amelyek szerint Magyarországon még mindig csak a polgári átalakulás van napirenden, amely nézetek fellépését Sz. E. szindikalizmusában már cikkem elején kimutattam.”

(177. l.)

„A Társadalomtudományi Társaság elmélete a »feudális Magyarországról«, melyben száz év óta szinte semmi sem változott, volt Szabó Ervin elmélete is. Ez az elmélet, melynek torz tükrét tartotta Szabó Ervin a 48/49-es forradalom eseményei elé is, kísért azokban a nézetekben, amelyek szerint Magyarországon még mindig csak olyan polgári átalakulás van napirenden, amelyben a munkásosztálynak nincs más feladata, mint a burzsoáziát hatalomra segíteni.”

(62. l.)

„Sz. E. elméletében tehát egész sereg olyan alkatrész van, amely — mint hiba és tévedés is — tényleges hazai materiális viszonyok alapján, meglevő hazai ideológiai anyaghoz kapcsolódva illesztődött bele az általános szindikalista keretbe. És miután ezek a materiális és ideológiai okok ma sem szüntek meg teljesen: ma is meg van még az alap ahhoz, hogy Sz. E. elméletének helytelen alkatrészei eleven hatást gyakoroljanak. Elméletének forradalmi

elemei, kapcsolatban marxizmusának sajátos elvontságával, egyik eszmei forrását alkotják a marxizmustól »balfelé« való eltévelyedéseknek; elméletileg a Társadalomtudományi Társasággal és a szociáldemokráciával párhuzamos alkotórészei kiindulópontját alkotják a marxizmustól »jobb felé« való eltévelyedéseknek.”

(177. l.)

„Ez az idill azonban nem tartott soká. Az imperializmus nyomása a kispolgárságra ellenzékbe kergette ezt az osztályt. Az imperialista fejlődés éket vert a kispolgárság bizonyos részei és a burzsoázia közé, Gratz Gusztáv és Jászi Oszkár útjai elváltak egymástól. A polgári intelligenciának ez a része most már nem a feudális tradíciók alóli felszabadulással való burzsoá kacérkodás szolgálatában állott, hanem kifejezője lett a kispolgári rétegek rebelliójának az imperializmus ellen. De a kispolgári rebellió az imperialista fejlődés ellen Magyarországon többféle ideológiai tartályba ömlött: hisz az antiszemizmustól a 48-as sovinizmusig a dualizmus ellen sokféle »ellenzéki« portékát kínáltak neki. De mert a magyar imperializmusnak a kispolgárság számára három legkirívóbb jellemvonása az volt, hogy a »zsidó« finánctőke uralmát, az Ausztriától való függést és végül a félf feudális grófi és papi nagybirtok túltengését jelentette, ezért a kispolgári opposzió antiszemita és nacionalista fajtája mellé kellett lépnie harmadiknak az antifeudális ellenzéknek. A kispolgári antifeudális opposzió lett ideológusává a T. T. és a polgári radikalizmus Magyarországon. Ez a kispolgári intellektuell-opposzió persze a felületi jelenségeket lényegnek, az egyes vonásokat az egésznek tekintette és nem vette észre, hogy az imperialista fejlődés nem hagyta meg a maguk szüzi önállóságában a gazdaság és politika feudális maradványait,

(Révai ezt a korábban már idézett passzust elhagyta.)

„Ez az idilli egység azonban nem tartott sokáig. Az imperialista fejlődés éket vert a kispolgárság bizonyos részei, elsősorban a radikális intelligencia és a burzsoázia közé. A magyar nagypolgárság 1905 után nem próbált többé külön utakon járni a feudálisokkal szemben. Gratz Gusztáv Jászi Oszkár útjai elváltak egymástól. A polgári intelligenciának radikális része most már nem a feudális tradíciók alól felszabadulni törekvő burzsoázia szolgálatában állott, hanem hangot adott bizonyos kispolgári rétegek rebelliójának a félf feudális magyar imperializmus ellen. Ennek a kispolgári antifeudalizmusnak lett képviselője a polgári radikalizmus Magyarországon. Ez a kispolgári intellektuell opposzió persze nem vette észre, hogy az imperialista fejlődés nem hagyta meg a maguk szüzi önállóságában a magyar gazdaság és politika feudális maradványait, hanem még jobban magába olvasztotta őket.”

(63. l.)

hanem még jobban magába olvasztotta, eszközként használta fel őket.”

(178. l.)

„Ily módon kifejlődött egy »marxistának« látszó ideológia: a magyar »legális marxizmus.« Marxizmus helyett legtöbbször jó volt a revizionizmus is, vagy a marxizmusnak Oppenheimer-féle kiadása. Példa rá Dániel Arnold, aki nem győzte hangsúlyozni a kisbirtok gyönyörűségeit a latifundiummal szemben.”

(180. l.)

„Ha Sz. E. a munkásosztály politikai feladatait a *polgári demokrácia kivívására akarja korlátozni*, akkor a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia szellemében arról feledkezik meg, hogy a háború előtti magyar kapitalizmus fejlődési fokán a polgári demokráciáért való harc csak a kapitalizmus elleni harc volt lehetséges. (Sic.) Csak cikketem további részében, amelyben a 48/49-es magyar forradalom osztályharcait akarom tárgyalni, igyekszem majd választ adni arra a kérdésre, hogy vajjon a világháború előtt Magyarországon a munkásosztály előtt a demokratikus forradalomnak, avagy már a szocialista forradalomnak a feladata állott-e, s ha ez utóbbi: mikor történt meg a fordulat a háború előtti Magyarországon. Sz. E.-nek itt nem azt vetem a szemére, hogy nem a szocialista átalakulásért való harc feladatát tartja aktuálisnak, hanem azt, hogy a polgári demokráciáért való küzdelemben a munkásosztálynak »a burzsoázia demokratikus akciója támogatásának« feladatát szabja ki. Sz. E. tehát nem tudta megérteni és alkalmazni a munkáshegemóniának a stratégiáját, melyet Marx dolgozott ki a munkásosztály számára 1850-ben a munkásosztály és a kispolgárság, 1852-ben és 1871-ben a munkásosztály és parasztság viszo-

„Ily módon kifejlődött egy »marxistának« látszó ideológia: a magyar »legális marxizmus.«”

(64. l.)

„Ha Szabó Ervin a munkásosztály politikai feladatait a polgári demokrácia kivívására akarja korlátozni, akkor a polgári radikalizmus és a munkásmozgalmi opportunizmus szellemében arról feledkezik meg, hogy a háború előtti magyar kapitalizmus fejlődési fokán a polgári demokráciáért való harcot a burzsoázia ellen is vívni kellett. Szabó Ervinnek nem azt vetem szemére, hogy nem a szocialista átalakulásért való harc feladatát tartotta aktuálisnak, hanem azt, hogy a polgári demokráciáért való küzdelemben azt tűzte feladatul a munkásosztály elé, hogy »a burzsoázia demokratikus akcióját támogassa.« Szabó Ervin tehát nem értette meg és nem tudta Magyarországon alkalmazni a munkáshegemóniának, a kispolgársággal való szövetségnek azt a stratégiáját, melyet alapvételeiben Marx dolgozott ki a munkásosztály számára 1850-ben a munkásosztály és a kispolgárság, 1852-ben és 1871-ben a munkásosztály és a parasztság viszonyáról. Ezt a gondolatot építette ki az orosz marxizmus az orosz forradalom tapasztalatai alapján.”

(65. l.)

nyáról. Ezt a gondolatot építette ki a marxizmus az orosz forradalom tapasztalatai alapján.”

(180. l.)

„Ő tudja, hogy a demokráciához az imperializmustól az út nem előre, hanem hátrafelé visz.”

(320. l.)

„Ő tudja, hogy a liberális demokráciához az imperializmustól az út *nem előre*, hanem hátrafelé visz.”

(71. l.)

A tanulmány eredeti szövegének, a szöveg néhány fontos részének helyreállítása után, most már biztosabban szólhatunk Révai Szabó Ervin-portréjának lényegi mondanivalójáról. A tanulmány nagyjából nem eredeti gondolatokat tartalmaz, hanem — több szempontból az 1928. őszi cikkhez hasonlóan — összegező jellegű. De Révai koncepciózusabb ideológus volt annál, semhogy egy ilyen összegezés kedvéért tollat ragadott volna. Ehhez önmagukban talán az új mozzanatok is csak részben lettek volna elegendők: a Szabó Ervin-probléma aktualitásának gondolata, s az a követelmény, hogy Szabó Ervin addigi portréját az opportunizmus vonásaival is kiegészítsék.

Minden valamennyire formátumos író írásának van valamilyen központi magva, egy mélyben munkáló, gyakran — mint a Blum-tézisek esetében is megfigyelhetjük — csupán rejtett, félig-tudatos, többnyire a személyes-lírai szférával szoros kapcsolatban álló alapeszméje; ez adja az igazi impulzust az íráshoz, ez tölti meg feszültséggel, dinamizmussal. Miben jelölhetjük meg Révai tanulmányának ezt a legmélyebb gondolati magvát? Egy „kétlelkű” mozgalmi vezető tragikumának az átélésében; egy forradalmi aktivista és egy kiábrándult intellektuel lelkét magában egyesítő személyiség konfliktusának ábrázolásában, akit a hitevesztettség, anélkül, hogy forradalmi kötöttségeit fel tudná és fel akarná adni, végül is *visszafordít* a „liberalizmushoz” — valójában egy demokratikus értékrendhez, — amelynek korszerűtlenségéről ő maga is meg van győződve. Ennek a Szabó Ervin-képnek egy kicsit az 1928—29-es mozgalmi válságot átélte Lukács György az alterego-ja, s Révai az ellenképe. Lukács 1928—29-ben az úgynevezett Blum-téziseknek minden torz gondolata mellett vagy ellenére, egy pillanatra megpróbált ragaszkodni egy demokratikus értékrendhez, — Révai viszont, a körülmények nyomására, végül is kész volt szembefordulni vele. A tanulmány legmélyén, az önkritikus elemek mellett, ezért az önigazolás vonásai is felfedezhetők.

Szabó Ervin tragikumát egyébként Révai mint kommunista, logikusan és következetesen oldja fel, kimutatva, hogy a marxista elemekkel átszótt forradalmi szindikalizmus és az opportunista demokrata-liberalizmus csatája Szabó Ervinben ugyan élete végéig sem szűnt meg teljesen, de a harcban túlsúlyra az utóbbi jutott. Ennek okait Révai Szabó Ervin magányosságában, a munkás tömegmozgalmaktól való elszigeteltségében, valamint a polgári radikalizmus és a szociáldemokratizmus szellemi-politikai hatásaiban jelöli meg.

Ami a tanulmány mozgalmi-politikai koncepcióját illeti, ez alapjaiban egyáltalán nem tért el a korabeli hivatalos kommunista állásponttól, melyet magyar vonatkozásban Kun Béla szemlélete képviselt és határozott meg elsődlegesen. Világosan mutatják ezt a szöveg-egybevetések. Nem véletlen, hogy az 1946-os

kiadásban Révai módosításai főleg két irányúak: egyrészt a konkrét 1931-es mozgalmi helyzetnek, a Szabó Ervin-kérdés kommunista mozgalmon belüli „aktualitásának” az elhalványítására szolgáltak (ezért a „kettős elhajlásra” vonatkozó gondolatnak, valamint néhány olyan részletnek az elhagyása, amely a kommunista mozgalmon belüli szociáldemokratizmusra, s így burkoltan Lukács Györgyre utalhatott), másrészt szocializmus és demokrácia kapcsolatának „újra-építésére” törekedtek. Mert Révai 1931-es cikkében a hivatalos stratégiai álláspontot képviselte. Ezt nemcsak — az 1946-os változatban jócskán enyhített — élesen szektás szociáldemokrácia-felfogása, s a polgári radikalizmus végletesen egyoldalú kritikája bizonyítja, hanem a tanulmány általános demokrácia-ellenessége („demokratikus téveszmék”; a jelent, 1931-et illetően mindenfajta demokratikus forradalom vagy átalakulás azonosítása a „polgárral”; a demokrácia mint „hátrafele” tett lépés), s a két uralkodó osztály létét többé-kevésbé visszavonó megállapításai is (a feudális vonások, maradványok lebecsülése, viszonylagos önállóságának tagadása, mely szerint a feudális elemeket a magyar imperializmus csak „eszközként” használta fel a maga számára; az „imperializmus” kifejezés nem véletlen átalakítása 1946-ban „félfeudális imperializmussá” stb.).

Révai 1931-es álláspontja — az eredeti szöveg alapján bátran állíthatjuk — helyenként Kun Béla felfogásától is „balra” állt. Kun Béla, ahogy azt több korábbi idézetünk is bizonyítja, soha nem volt azon a véleményen, hogy az első világháború előtt már a szocialista forradalom volt napirenden Magyarországon. Sőt: sokszor hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrácia *akkor* nem azért volt opportunista, mert nem a szocialista forradalomra vett irányt, hanem mert a demokratikus forradalom helyett megelégedett a reformokért való harccal. Révai tanulmánya lényegében ezt az álláspontot képviselte; némely megállapításából viszont arra következtethetünk, hogy ő 1931-ben egy ennél végletesebb felfogás előtt is nyitva hagyta az utat. Homályosan ugyan, de félreérthetetlenül azt a gondolatot is megpendítette, hogy a szocialista forradalmi szakaszba való átlendülés talán már 1914 előtt bekövetkezett.

A félreértés, — az a vélemény u. i., hogy Révai tanulmányában a demokratikus és szocialista forradalom kapcsolatát újmódon, a korabeli szektarianizmustól eltérő képlet keretében vetette fel — nemcsak közvetlenül az 1946-os szövegmódosításokban leli magyarázatát. Elősegítette ezt egy sajátos idő-eltolás is; ami az 1931-es tanulmányban mint 1914 *előtti* követelmény, mint a háború előtt, láttuk: Kun által is esedékesnek tartott demokratikus forradalom koncepciója merült fel, az 1946-ban már az 1931-es időszak eredetileg egészen más — szektás-antidemokratikus — politikai koncepciójának a helyére lépett; az 1914 *előtti* időszakra helyesnek tartott politikai stratégiát Révai áttolta az 1919 *utáni* korszakra; így állt elő az a látszat, mintha 1931-ben is a marxi permanens forradalom elméletét tartotta volna aktuálisnak.

A reformista és polgári radikális politikai koncepció — elméleti és politikai szempontból egyébként természetesen indokolt — forradalmi bírálatát tehát Révai 1931-ben szektás alapról folytatta, egy helytelen politikai stratégia eszmei védelmében. Tanulmánya a mozgalmat több vonatkozásban is helytelenül orientálta, — hatása éppen ellenkező irányú volt, mint amit több mint egy negyedszázada neki tulajdonítanak. Az írás olyan álláspontról bírálta Szabó Ervin nézeteit, amely a feudális elemek és maradványok lebecsülésére, a meglevő demokratikus irányzatok végletesen negatív értékelésére, a polgári demokratikus feladatok háttérbe szorítására ösztönzött; az államgépezet viszonylagos önállóságának tagadásával akadályozta a magyar szélsőjobboldal egyik fellegrája, így e szélső-

jobboldal jelentőségének a felismerését. Persze, történelmietlen kísérlet volna mindezért felelőssé tenni Révait. De éppoly történelmietlen az a felfogás is, amely a Szabó Ervin-tanulmányt politikai-ideológiai szempontból valami újat megalapozó műnek tekinti. Az eredeti tanulmány — jóllehet azzal, hogy a hazai munkásmozgalom elmélyültebb elemzésére ösztönzött, s színvonalával, probléma-állításának drámai erejével kiemelkedik a korabeli írások közül — a lényegyet tekintve beleillik azon cikkek sorába, amelyek a csakhamar előtérbe lépő fasizmus elleni küzdelem szempontjából nem játszottak felkészítő szerepet. S ezen az a körülmény sem változtat, hogy a Szabó Ervin-problémával való beható foglalkozás Révai gondolatvilágában csakhamar olyan új eszméknek ásott medret, amelyek az 1931-es gondolatoknál termékenyebbeknek bizonyultak.